

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ефективність захисту прав суб'єктів господарювання від порушень залежить від обраного способу захисту, оскільки ним зумовлюється реальність відновлення порушеного права, суб'єкт, який уповноважений застосовувати такі способи захисту порушеного права, а також порядок захисту в цілому.

Значення способів захисту прав суб'єктів господарювання істотно зростає у зв'язку з підвищенням ролі правових засобів у нормативній регламентації сфери господарювання. Способи захисту прав суб'єктів господарювання, закріпленні в законодавстві, мають розглядатися як один із діючих важелів механізму господарювання, що справляють значний вплив на ефективність господарської діяльності. Способи захисту порушених прав суб'єктів господарювання набувають все більшої актуальності у зв'язку з оновленням господарського законодавства, дією Господарського кодексу України (надалі — ГК) [1], трансформацією самих способів в умовах розвитку ринкової економіки.

Спосіб захисту прав втілює безпосередню мету, якої прагне досягти суб'єкт захисту, вважаючи, що таким чином буде припинене порушення (чи оспорювання) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав [2, 245].

Аналіз способів захисту показує, що їх роль і значення не однакові. Кожен спосіб захисту прав суб'єктів господарювання має свої особливості.

Аналіз наукової літератури свідчить, що окремі аспекти проблеми захисту прав суб'єктів господарської діяльності були предметом дослідження багатьох учених-юристів: О. П. Подперковного, О. А. Беяневич, Я. П. Зейкан та інших.

Метою цієї статті є аналіз ефективності застосування існуючих способів захисту прав суб'єктів господарювання та ступінь захищеності прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Частина 2 ст. 20 ГК називає 11 універсальних способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а їхній перелік не має вичерпного характеру.

Що ж до інших способів захисту прав суб'єктів господарювання, передбачених законами, можна назвати, наприклад, отримання дозволу на узгоджені дії (ст. 10 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3]), визнання незаконною бездіяльність органу державної влади (ст. 16 Цивільного кодексу України), визнання правочину дійсним (ст. ст. 219–221, 226 Цивільного кодексу України [4]).

Важливо, щоб той чи інший обраний спосіб захисту був передбачений законом або договором [5, 130]. Таку саму думку висловлено в ст. 7 Проекту Кодексу господарського судочинства № 2777 від 16 липня 2008 р.: «Здійснюючи пра-

восуддя, господарський суд захищає права, свободи та інтереси суб'єктів господарювання — фізичних і юридичних осіб, держави, у спосіб, визначений законом або договором» [6]. Та чи буде позитивною зміною надання можливості суб'єктам господарювання передбачати способи захисту прав договором? Адже в договорі можна передбачити будь-який спосіб захисту. Та чи буде він доцільним, чи надасть бажаний правовий результат. Передбачення договором певного способу захисту прав втрачає сенс за умови відсутності законодавчо встановленого механізму його реалізації. В такому випадку з'явиться ще більше питань та проблем.

Д. С. Птащенко пропонує положення ч. 2 ст. 20 ГК, в якій зазначено «іншими способами, передбаченими законом», замінити на «іншими способами, які не суперечать законодавству» [7, 729].

Видається доцільним змінити положення ч. 2 ст. 20 ГК, в якій зазначено «іншими способами, передбаченими законом», а саме замінити словами: «іншими способами, що не суперечать законодавству та принцип права». Дана зміна буде мати позитивні наслідки, оскільки надасть можливість суб'єктам господарювання захищати свої права способами, які не передбачені законодавством, судам більш гнучко використовувати наявні способи захисту, ширше трактувати передбачені законодавством способи захисту, а уточнення, що способи захисту прав не повинні суперечити принципам права, буде слугувати гарантією справедливості та законності.

З аналізу практики господарських судів вбачаються певні підходи до визначення способів захисту порушеного права. Зокрема, Вищий господарський суд України листом від 14 грудня 2007 р. № 01-8/974 «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності» запропонував певні критерії визначення належного способу захисту порушеного права: «Обрання способу захисту порушеного права здійснює позивач, але господарський суд, приймаючи рішення зі справи, має перевірити відповідність обраного способу закону та призначенню судового захисту». Далі ці положення уточнюються вказівкою на те, що «перевірка відповідності цього способу наявному порушенню і меті судового розгляду є обов'язком суду, який має приймати рішення зі справи в межах позовних вимог і з урахуванням фактичних обставин конкретної справи, беручи до уваги як можливість у той чи інший спосіб захистити порушене право (за наявності підстав для цього), так і необхідність подальшого виконання прийнятого судом рішення» [8].

Отже, йдеться про те, що через неоднозначність у формулюваннях способів захисту, визначених у законі, господарські суди мають гнучко, у відповідності з призначенням судового розгляду тлумачити норми законодавства про встановлення способів захисту порушеного права. Це має й свою негативну сторону — розсуд судді, який намагається цілком слушно відшукати шляхи вирішення правового конфлікту, які не завжди узгоджуються з чіткими межами закону на встановлення порушеного права [9, 31–32]. Наприклад, Господарський суд м. Києва в справі № 17/442 за позовом компанії «Інмедко Лімітед» до

товариства з обмеженою відповідальністю «Інтернаціональний туристський сервіс» про усунення перешкод у користуванні майном та вселення встановив, що заявлені позивачем вимоги щодо усунення перешкод в користуванні приміщенням шляхом вселення до нього та зобов'язання відповідача звільнити приміщення відповідають способам захисту, передбаченим ст. 20 Господарського кодексу України та ст. 16 Цивільного кодексу України, а саме: припинення дії, що порушує право та відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів позивача, як особи, яка має право на володіння і користування приміщенням. При цьому суд слушно зазначив, що право вибору способу захисту належить особі, яка звертається за захистом порушеного права. Крім того, визначений частиною другою ст. 16 Цивільного кодексу України і частиною другою ст. 20 Господарського кодексу України перелік способів (шляхів) захисту прав та законних інтересів осіб (у тому числі суб'єктів господарювання та споживачів) не є вичерпним, оскільки відповідними нормами передбачена можливість захисту права або інтересу й іншим способом (іншими способами), встановленими (передбаченими) договором або законом. Вказана позиція суду знайшла своє відображення в п. 40 р. 8 Інформаційного листа Вищого господарського суду України від 12 березня 2009 р. № 01-08/163, в якому зазначено, що здійснюючи оцінку правильності обрання позивачем у справі способу захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, господарський суд повинен звертатися й до інших, крім названих кодексів, актів законодавства, а також до умов укладеного договору. За таких обставин суд дійшов висновку, що захист порушеного права позивача можливо здійснити способом, обраним позивачем. На підставі викладеного, Господарський суд м. Києва своїм рішенням від 10 листопада 2010 р. задовільнив позов повністю [10]. Отже, в даному випадку, господарський суд проявив гнучкість при розгляді спору. Але, як свідчить практика, господарські суди не часто проявляють таку гнучкість при розгляді справ. Навіть Вищий господарський суд України у своїй діяльності не зберігає однакового застосування норм права, в тому числі стосовно застосування передбачених законодавством способів захисту прав суб'єктів господарювання, не проявляє гнучкість. Наприклад, Верховний суд України у справі № 3-126гс11, розглянувши у відкритому судовому засіданні заяву товариства з обмеженою відповідальністю «АТОН-XXI» на постанову Вищого господарського суду України від 10 серпня 2011 року у справі № 27/11 за позовом Товариства до публічного акціонерного товариства «Сведбанк» про закриття поточного банківського рахунку, встановив таке: у серпні 2011 року Товариство звернулося із заявою про перегляд Верховним Судом України зазначеної постанови суду касаційної інстанції на підставі неоднакового застосування останнім положень ст. 16 Цивільного кодексу України та ст. 20 Господарського кодексу України, внаслідок чого було ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах. В обґрунтування заяви додано копію постанови Вищого господарського суду України від 21 грудня 2010 року у справі № 3/75. Посилаючись на зазначене судові рішення, Товариство у своїй заяві дійшло висновку про те, що оскаржувана постанова суду

касаційної інстанції є незаконною, оскільки прийнята з порушенням вимог вказаних норм матеріального права. Під час розгляду справи судами нижчих інстанцій встановлено, що між позивачем та відповідачем було підписано договір, на підставі якого останній взяв на себе обов'язок відкрити Товариству рахунок та здійснювати його розрахунково-касове обслуговування. Відповідно до ст. 1075 ЦК України договір банківського рахунку розривається за заявою клієнта у будь-який час. Згідно з п. 7.2 Договору рахунок клієнта може бути закритий: за заявою про закриття рахунку згідно з чинним законодавством України; за рішенням органу, що відповідно до чинного законодавства України здійснює функції з ліквідації або реорганізації клієнта як юридичної особи; а також з інших підстав, передбачених чинним законодавством України та умовами Договору. Аналогічні вимоги передбачено п. 20.1 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 492. Під час розгляду справи судами встановлено, що, керуючись зазначеними положеннями законодавства та умовами Договору, Товариство надсилало на адресу відповідача листи з вимогою закрити поточний рахунок, які було залишено без задоволення. Суд касаційної інстанції, залишаючи постанову суду апеляційної інстанції без змін, дійшов висновку про те, що закриття поточного банківського рахунку клієнта на підставі його заяви передбачено положеннями ЦК України, Інструкції та умовами Договору. Водночас Вищий господарський суд України погодився з твердженням суду апеляційної інстанції про те, що звернення клієнта до Банку з позовом про зобов'язання закрити рахунок у судовому порядку суперечить способам захисту, встановленим ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України. Статтею 16 ЦК України передбачено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Частиною 2 вказаної статті закріплено способи захисту цивільних прав та інтересів, серед яких, зокрема, передбачено примусове виконання обов'язку в натурі. Аналогічне положення міститься у п. 5 ч. 2 ст. 20 ГК України, в якому встановлено, що права та законні інтереси суб'єктів господарювання та споживачів захищаються, зокрема, шляхом присудження до виконання обов'язку в натурі. Звертаючись до суду з вимогою зобов'язати Банк закрити поточний рахунок, позивач фактично просив суд примусити відповідача виконати обов'язок, який був покладений на нього умовами договору, а також положеннями вищезазначених норм ЦК України та Інструкції. З огляду на викладене, твердження суду касаційної інстанції про те, що обраний Товариством спосіб захисту своїх прав суперечить вимогам ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України, є необґрунтованим. 28 листопада 2011 р. Верховний суд України постановив: заяву товариства з обмеженою відповідальністю «АТОН-ХП» задовольнити. Постанову Вищого господарського суду України від 10 серпня 2011 року скасувати, а справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції [11].

Суди, в багатьох випадках, зайняли позицію спостерігача щодо таких прогалин, не вирішуючи спір по суті, а користуючись обмеженістю способів захи-

сту порушеного права передбачених ст. 20 ГК України та ст. 16 ЦК України, уникають вирішення конфлікту [12].

На сьогодні судами України прийнято багато ухвал, відповідно до яких, суди керуючись ст. ст. 62 та 80 Господарського процесуального кодексу України [13], відмовляють у прийнятті позовної заяви або припиняють провадження по справі, в зв'язку з тим, що власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права. Наприклад, Господарський суд Херсонської області по справі № 10/388-ПН-07 припинив провадження по справі за позовом ТОВ «...» до Сільськогосподарського виробничого орендного кооперативу «Зоря» про визнання незаконними загальних зборів та рішень загальних зборів, в зв'язку з тим, що такий спосіб захисту не передбачено ст. 20 ГК та зазначив, що законом передбачено, що рішення загальних зборів може бути визнано судом повністю або частково недійсним і позивач не позбавлений права звернення до господарського суду за захистом порушених прав та охоронюваних законом інтересів у передбачені законом способи [14]. Але ж суть від такої зміни назви обраного способу захисту порушеного права не змінилася. А дана ухвала суду лише затягує процес та не забезпечує гарантованого державою та Конституцією України [15] захисту.

Конституція ФРН, наприклад, закріпила положення, відповідно до якого судді пов'язані «законом і правом». У рішеннях Федерального Верховного суду ФРН стало звичайним підкреслювати, що право ширше за законодавство. Федеральний Верховний суд і Федеральний Конституційний суд ФРН у серії рішень встановили, що конституційне право не обмежене текстом Основного закону, а включає «деякі загальні принципи, які законодавець не конкретизував у позитивній формі». У деяких країнах, що належать до романо-германського типу правової системи, загальні принципи права прямо закріплені в законі як джерело права у разі наявності прогалин, наприклад, у цивільних кодексах (Австрія, Греція, Іспанія, Італія). Також судова влада ФРН дозволила суддям розробляти принципові рішення, уточнювати положення закону таким чином, що народжуються нові норми, так звані правоположення судової практики. Отже, романо-германський тип правової системи припускає і пошук кожним юристом у конкретному питанні рішення, що відповідає принципу справедливості [16].

Найбільш важливою рисою способів судового захисту в загальній системі права, які надаються правом справедливості, є те, що вони застосовуються за розсудом суду [17].

Українським законодавством не передбачено всіх дієвих способів захисту прав, які б реально могли захищати права та інтереси суб'єктів господарювання. На теперішній час, суди, органи державної влади та суб'єкти господарювання обмежені лише тими способами захисту, які прямо прописані в законодавчих актах, та для яких передбачено механізм реалізації.

Отже, доцільно використати досвід Федеративної Республіки Німеччини, Англії та загальні принципи права, і надати господарським судам законну можливість гнучко, у відповідності з призначенням судового розгляду, тлума-

чити норми законодавства про встановлення способів захисту прав суб'єктів господарювання. Для цього необхідно викласти ст. 4-3 Господарського процесуального кодексу України в наступній редакції:

«Стаття 4-3. Змагальність та диспозитивність.

1. Судочинство у господарських судах здійснюється на засадах змагальності.

2. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими судом доказами.

3. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

4. Суд розглядає господарські справи не інакше як за зверненням осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

5. Суд розглядає господарські справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, і не може виходити за межі позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять.

6. Господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства».

Таким чином, якщо використати досвід зарубіжних країн та прийняти зміни до Господарського процесуального кодексу України, підвищиться ефективність вирішення спорів, зменшиться кількість позовів, права та інтереси суб'єктів господарювання будуть більш захищені, що приведе до позитивних змін в господарській діяльності і економіці в цілому.

Література

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, 19–20, 21–22. — Ст. 144.
2. Рожкова М. А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М. А. Рожкова. М. : Волтерс Клувер, 2006. — 416 с.
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
5. Зейкан Я. П. Захист у господарській справі : наук.-практ. комент. / Я. П. Зейкан. К. : КНТ, 2010. — 536 с.
6. Проект Кодексу господарського судочинства № 2777 від 16.07.2008 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511-33065.
7. Птащенко Д. С. До питань про перелік способів захисту господарських прав // Збірник тез наукових робіт учасників 4-ї Міжнародної цивільно-історичної конференції студентів та аспірантів, 3–4 квітня 2009 року / упоряд.: А. Р. Чашнішева [та ін.]; Одес. нац. юрид. акад., ф-т цивільної та господарської юстиції. — О., 2009.
8. Лист Вищого господарського суду України від 14 грудня 2007 р. № 01-8/974 «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуаль-

- ної власності» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v_974600-07.
9. Подцерковний О. П. Способи захисту прав у земельних відносинах // Вісник господарського судочинства. — 2009. — № 5. — С. 30–34.
 10. Рішення Господарського суду м. Києва по справі № 17/442 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12334082>.
 11. Постанова Верховного суду України від 28.11.2011 р. по справі № 3-126гс11 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19848649>.
 12. Подцерковний О. П. В земельних відносинах суб'єкти господарювання потребують реального захисту, а не казуїстичного відмахування судів [Електронний ресурс] / О. П. Подцерковний. — Режим доступу : http://www.hozpravo.com.ua/conferences/archiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=276&ID=300.
 13. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
 14. Ухвала Господарського суду Херсонської області по справі № 10/388-ПН-07 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
 15. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
 16. Конспект лекції «Теорія держави і права» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://readbookz.com/books/176.html>.
 17. Романов А. К. Правовая система Англии : [учеб. пособие] / А. К. Романов. — М., 2000. — 344 с.

Анотація

Петруня В. В. Проблема ефективності використання способів захисту прав суб'єктів господарювання. Стаття.

Стаття присвячена проблемі ефективності використання способів захисту прав суб'єктів господарювання як діючих важелів механізму господарювання, що мають значний вплив на ефективність самої господарської діяльності. Аналіз існуючих в законодавстві способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання дозволив зробити висновок, що вони не забезпечують повного та всебічного захисту прав суб'єктів господарювання, не забезпечують гарантований Конституцією України захист.

Ключові слова: спосіб захисту, суб'єкт господарювання, захист прав, ефективність, відмова у позові, припинення провадження у справі.

Анотация

Петруня В. В. Проблема эффективности использования способов защиты прав субъектов хозяйствования. Статья.

Статья посвящена проблеме эффективности использования способов защиты прав субъектов хозяйствования как действенных рычагов механизма хозяйствования, которые имеют значительное влияние на эффективность самой хозяйственной деятельности. Анализ существующих в законодательстве способов защиты прав и интересов субъектов хозяйствования позволил сделать вывод, что они не обеспечивают полной и всесторонней защиты прав субъектов хозяйствования, не обеспечивают гарантированную Конституцией Украины защиту.

Ключевые слова: способ защиты, субъект хозяйствования, защита прав, эффективность, отказ в иске, прекращение производства по делу.

Summary

Petrunya V. V. The problem of effective use of methods of protection entities. Article.

The article is devoted to the efficient use of methods of protecting the rights of subjects of management, as effective instruments of economic management mechanism, which have a significant impact on the effectiveness of the business. Analysis of existing legislation in ways to protect the

rights and interests of economic entities leads to the conclusion that they do not provide a complete and comprehensive protection of business entities, along with guaranteed protection of the Constitution of the Ukraine.

Keywords: methods of protection, entity, protection of the rights, efficiency, denial of claim, termination the proceedings of the case.

УДК 347.921.8

В. С. Личко

ПРАВОВА ДОПОМОГА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Надання правової допомоги в цивільних справах є важливим питанням, що потребує відповідної наукової розробки. В наукових працях, присвячених даній темі, правова допомога досліджується переважно в контексті розподілу та компенсації судових витрат на правову допомогу. На нашу думку, існує необхідність розгляду поняття правової допомоги в цивільних справах більш комплексно та деталізовано, зокрема, з позицій платності або безоплатності правової допомоги, кола суб'єктів надання та одержання правової допомоги, надання правової допомоги в цивільних справах безоплатно тощо.

Окремі аспекти забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувались у роботах О. М. Бандурки, Т. В. Варфоломеевої, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скакун, П. Т. Рабіновича та ін.

Вагомий внесок у розробку проблеми зробили російські вчені А. Я. Азаров, В. Н. Бутилін, Н. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін, Г. А. Гаджієв, С. Ф. Качек'ян, Ю. А. Коричев, Л. Г. Кучерін, В. М. Лебедев, В. О. Лучин, Є. А. Лукашина, Ю. А. Тихомиров та ін.

Як в Цивільному кодексі України (далі — ЦК України), так і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України) наряду із поняттям правової допомоги вживається поняття права на захист. Яким же чином співвідносяться дані поняття та як вони відрізняються одне від одного?

Згідно з нормами Конституції України захист є різним і за об'єктом (стосовно соціальних, трудових, фізичних, інших прав і свобод, тобто як негативних, так і позитивних прав [1]), і за формами, чи засобами (через суд, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міжнародні органи, політичні та інші об'єднання, самостійно чи через захисника). За видом захист може бути правовим — відновлення певних прав через відповідні процедури, соціальним (як соціальна захищеність), фізичним [2].

Статтею 3 ЦПК України, що закріплює право на звернення до суду за захистом, встановлено право кожної особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Глава 3 ЦК України присвячена захисту цивільних прав та інтересів. Зокрема, із змісту ст. 15 цього Кодексу вбачається, що кожна особа має право на